

Posztumusz összegzés

KABDEBÓ LÓRÁNT: *VALAMI TÖRTÉNT. SZABÓ LŐRINC ÁTVÁLTOZÁSAI*

Kabdebó Lórántnak 1970-ben jelent meg az első, és 2022-ben az utolsó Szabó Lőrinc-monográfiája. A két dátum közötti bő félszázadban számos tematikus kötet, tanulmánygyűjtemény, interjú-összeállítás s számlálhatatlan tanulmány és esszé került ki a kezéből. Megannyi témában, a legkülönbözőbb területeken is biztonsággal tájékozódott; de a legfontosabb, mindent megelőző, szívbeli ügye mindig is Szabó Lőrinc volt és maradt.

Posztumusz összegzés, írom a címben; s valóban, a *Valami történt* Kabdebó Lóránt halála után látott napvilágot, bár a kéziraton még ő maga végezte el az utolsó simításokat. A kutatói életművet ismerő olvasó óhatatlanul is utolsó üzenetnek, örök hagyásnak, képletes zárókőnek tekinti e munkát. Mely kétségkívül a tárgykörben végzett kutatások szellemi summázata; s ez egyébként nemcsak az utolsónak bizonyult kötet recepciók helyzete miatt tűnik így, hanem a benne több helyütt, inherens beszédaktusként felbukkanó számadás miatt is. Rögtön az *Új főszereplő a modernitás kánonjában: Szabó Lőrinc* című, bevezető fejezetben a szerző maga tekinti át s teszi mérlegre, mi mindent tett – mint írja, 1962-től kezdődően – a költői életmű feltárása és megértése érdekében [7–11.]. Röviden, tömören, a tényszerű rögzítés és a tanúságtétel biztonságával és méltóságával összegez; a tények magukért beszélnek.

Valóban, irodalomtörténeti és kritikátörténeti tény, hogy Kabdebó kezdeményező, majd irányító szerepet játszott Szabó Lőrinc életpályájának dokumentálásában, az írói szövegkorpusz filológiai pontos közreadásában, valamint méltó értelmezésében. Előbb a Petőfi Irodalmi Múzeumban, később a Pécsi [akkor: Janus Pannonius] Tudományegyetemen tevékenykedett, majd a Miskolci Egyetemen létrehozta a Szabó Lőrinc Kutatóhelyet, Horányi Károllyal közösen pedig a „Szabó Lőrinc – Vers és valóság” elnevezésű honlapot [MTA Könyvtára Kézirattára], és folyamatosan együttműködött más egyetemi és akadémiai körökkel is. Ösztönzött, sőt kinevelt számos fiatal kutatót, pályatársat, hogy a költővel foglalkozzanak, nemritkán – szorosabban vagy lazábban – az általa indított kutatási projektekbe bevonva. Kapcsolatot keresett és talált mindazokkal, akiknek irodalomszemléletében és szellemtudományos krédójában fontos szerepet játszott a Szabó Lőrinc-értelmezés. Eközben a társadalmi emlékezet ápolására is jutott ideje, nemcsak tudományközvetítő esszék és publicisztikák formájában, hanem például olyan, a közösségi jelenlét erejével és rítusával ható módon is, mint az emléktáblaállítás, Brnótól [„Brünntól”] Opatiján [„Abbázián”] át Dubrovnikig [8.].

Miért volt szükség erre az áldozatos, elkötelezett, sőt – a legjobb értelemben – megszállott, entuziaszta munkára? Ma már nehezen érzékelhető, de volt egy nem is annyira rövid időszak, amikor Szabó Lőrinc irodalomtörténeti portréja a politikai tiltásnak és ellenérdekelt kánonalakításnak betudhatóan meglehetősen elhalványult, noha a művei még nagyon is jelen voltak a kortársak emlékezetében. Kabdebó nagy, áttekintő életmű-monográfiái, a *Szabó Lőrinc lázadó évtizede* [1970], az *Útkeresés és különbéke* [1974] és *Az összegzés ideje* [1980] sokat tettek az elhallgatás és a feledés ellen, mégpedig az egyetlen érdemi eszközzel: a tudomány módszerével.

Több kötetben közreadta a költő naplóit, leveleit és cikkeit, közöttük, *Bírákhoz és barátokhoz* címmel, a kétségbe vont eszmei múltú költő önvizsgáló följegyzéseit és magamentő védőbeszédeit. Mindezen könyvek jelentős hatást gyakoroltak a publikumra és a szakmára is; így például Cs. Szabó László, Sőtér István és Tamás Gáspár Miklós egyaránt a legnagyobb lelkesedéssel nyilatkozott róluk és a hozzájuk vezető kutatói teljesítményről [9.].

Ez a rendszerváltásig terjedő periódus tekinthető Kabdebó Lóránt Szabó Lőrinc-kutatásai első nagy korszakának. A második a kilencvenes és a korai kétezres évek, a pécsi, miskolci és budapesti nagy konferenciák időszaka, amikor Kulcsár Szabó Ernővel és más kollégákkal együtt, heurisztikusan koncipiálták, majd feltárták a két világháború közötti irodalmi paradigmaváltás történeti poétikáját. [A nyitó konferencia anyagát közreadó kötet: „*de nem felelnek, úgy felelnek*”. *A magyar líra a húszas–harmincas évek fordulóján*, szerk. Kabdebó Lóránt – Kulcsár Szabó Ernő, Janus Pannonius Tudományegyetem, Pécs, 1992]. E modellben Szabó Lőrinc költészete szubjektumszemléleti és nyelvhasználati sajátosságainak meghatározó szerep jut. Kabdebó ekkor adja közre az életművet tárgyaló poétikai monográfiáját, amelynek középpontjában a „dialogikus poétikai paradigma” tézise áll. Nézete szerint az életmű legfontosabb darabja a *Te meg a világ* című, 1932-es kötet, amelyben a költő egy sajátos, önmegszólító versmodellt alakít ki, ahol „egyenlő eséllyel hagyja szóhoz jutni az önmegvalósításra törekvő és az ennek lehetetlenségét tudatosító szölamokat”. [Kabdebó Lóránt, „*A magyar költészet az én nyelvemen beszél*”. *A kései Nyugat-líra összegződése Szabó Lőrinc költészetében*. Argumentum, Bp., 1996.] A harmadik, utolsó korszakban ez a kutatás folytatódik egyéni és csoportmunka keretében. A személyes kutatásokat további monográfiák és tanulmánykötetek jelzik; a közös erőfeszítést pedig újabb és újabb kiadványok, közöttük a *Szabó Lőrinc Füzetek* darabjai, amelyek a magánkönyvtártól a műfordításokon át a betegségekig mutatják be a költő életét és életművét.

A *Valami történt* ehhez az utóbbi, igen termékeny periódushoz tartozik, ugyanakkor akár önállóan, a teljes kutatói életművel szembeesítve is tekinthető. Részint a posztumusz helyzet miatt, részint összegzésével a véglegesség mérlegelő perspektíváját is kínálja az olvasónak. A szerzőnek az a döntése is hozzájárul ehhez a benyomáshoz, hogy rendszeresen hivatkozik a saját szövegeire, kommentárokat fűz egy-egy körvonalazott jelenséghez, állításhoz, nemritkán a személyes kontextust, a kutatói eseménytörténetet is fölidézve. Sőt, a korábbi tanulmányai közül kiemel egyet, amely eleddig csak folyóiratban látott napvilágot, még a nyolcvanas években, és beilleszti a kötetébe. Mint írja: „úgy gondolom, e könyvemben található meg igazi helyét programadóként, szóvaltoztatás nélkül” [13.]. *A tékozló fiú csalódása* című versről szóló szöveg illetően újrakeretezése hozzájárul a könyv – alcímben is jelzett – fő tézisének, „Szabó Lőrinc átváltozásai”-nak kifejtéséhez. Kabdebó részletesen megvizsgálja az életművön belüli és kívüli motívumtörténeti összefüggéseket, csakúgy, mint az életrajzi kontextusokat. Megállapítása szerint a „tékozló” szerepe rendkívül változatos összefüggésekben érvényesül a költőnél, a közvetlen bibliai utalástól a parafrázisokig, a Babits-hoz fűződő személyes viszonytól a *Fortissimo* transzformatív megidézéséig [a Babits-verset a süket, a Szabó-verset a vak Isten keserű-lázadó képzete uralja]. Hogy az elemi, mindent átható magány alaphangulata és alaptapasztalata

áll mindezek mögött és előtt, azt a biográfiai adatok mellett olyan versek igazolják, mint a *Tékozló fiú*, a *Túlvilág* vagy a *Tücsökzene* egyes darabjai. Kabdebó elsősorban nem a primer életrajzi, hanem az irodalmi és kulturális kontextusok felől értelmezi a kiinduló és a meghívott verseket. Szövegvizsgálatai kiterjednek a kérdéskör keresztény teológiai és interkulturális valláseméleti összefüggéseire, a filozofikumra, az erkölcsi dilemmák poétikai transzcendálására.

A következő, igen terjedelmes fejezet azzal a folyamattal foglalkozik, amelynek során az én szerepátélését tükröző vers helyét a szerepek válságát színre vivő, dialogikus versmodell veszi át a költő életművében. Hogy az Ady- és Babits-féle klasszikus modern stílusbiztonságtól és a nyelv méltóságán s a kultúra hitén alapuló szubjektumképletektől Szabó Lőrinc fokozatosan eltávolodott, abban a háború utáni Budapest felgyorsult, zaklatott valóságának megtapasztalása is közrejátszott. A *vers kriminalizálódása Szabó Lőrinc pályakezdésében [1920–1930]* cím is jelzi a költőnek a korabeli detektívfilmek és bűnügyek iránti fokozott érdeklődését. Mely munka is: Szabó Lőrincnek az Est-lapoknál betöltött feladatköréhez tartozik, hogy a napi „kriminális hírek” mások által így-úgy összehozott szövegét javítsa, átszerkessze, stilizálja, majd a kész anyagot figyelemfelkeltő, „ütős riportcímmel” lássa el. „A mozijeleneteket számára a valóság kriminológiája kerekíti egészé.” Majd a híreket költeményekké transzformálja: „[v]ersformátumot teremtett belőlük a maga számára” – fogalmaz Kabdebó [40.]. Az értekező közli *A hasmetsző* című vers teljes szövegét, valamint az *Áradás*, *áradás!*-t, amellyel, Szabó Lőrinc emlékezése szerint, az ifjú költő kivívta későbbi mestere, Babits Mihály borzongó elismerését [34.]. [*A hasmetsző* egyébiránt olyan kísérletekkel állítható párhuzamba, mint Márai regénye, *A mészáros*, vagy Musil Moosbrugger-figurája *A tulajdonságok nélküli emberből*; mindezen művekben a kéjgyilkosság túlemelkedik a pusztá bűneseten, és önmagán túlmutatva, a kultúra erkölcsi és szemiotikai rendjét szétziláló, annak egészére kiható jelentőségre tesz szert.]

A többes szám első személyben megszólaló *Áradás*, *áradás!* a romboló ösztönt Kalibán-archetípussá formálva viszi színre, és a hang áradásával teszi szuggesztívvé. Kabdebó „az új történelem” „önmagát pusztító hatalmát” és az új emberi állapotot állítja gondolatmenete középpontjába: „az embernek telítődnie kellett a rettegéssel és szerepvesztésével”. Erre felel a fiatal Szabó Lőrinc „kriminalizálódó versalakzatot teremtő, sajátosan ironikus formáltságú, a külvilág eseményeit egyszerre végrehajtó és a lázadó cselekvésbe belerokkanó világlátomása”, amelyet az értekező Pound, Yeats és Stefan George kortársi lírájával állít párhuzamba [48–49.]. Az így megnyíló vonulat a hagyatékban maradt versszövegektől elvezet Szabó azon, kanonizált műveig, amelyeknek a tagadó, lázadó cselekvés szintén alapvető attitűdje és alakzata.

A húszas évek végének, harmincas évek elejének forrongását jelzik a *Vezér* [1928] és *A párt válaszol* [1931] című versek, amelyek, amint a dátumok is mutatják, a közkeletű tévedéssel ellentétben nem a hitleri hatalomátvétel után keletkeztek. Kabdebó éppen azt a poétikai és „ars poeticus” folyamatot látja bennük igazolva, amelyben a valóságnak nem feltétlenül a tényei, de azok lehetőségei is a lírai műhelybe, a költészet mérlegére kerülnek. Érvelése szerint az elképzelt, lehetséges vezér és párt „rettenetes” volta a dialogikus poétikai paradigmán belül megértett szövegekben válik igazán felfoghatóvá [55–60.]. Ez az áramlat mesze túlmutat e két „kriminalizálódott” textuson. „A költő Szabó Lőrinc a húszas években poétikailag gondolta át a következő

évtized történelmi meghatározottságát” – összegez Kabdebó [65.], aki az életmű olyan adalékait is megvizsgálja, mint az egy világháborús katonasírokról szóló jegyzet *Az Est* hasábjain, vagy a *Vissza a háborúból* fölliratú, folytatásos Remarque-regényfordítás a *Magyarország* című napilapban. Gondos filológiai aprómunkával mutatja ki az elsüllyedt prózaszövegeknek és a nemritkán kötetben is közreadott, ismertté vált verseknek a szoros kapcsolatát. Meglepő módon még József Attila műveinek egy-egy jól ismert sorát, szókapcsolatát is ráolvassa a Remarque-adaptációra. A fejezet konklúziója lényegében röviden megismétli és aláhúzza „*A magyar költészet az én nyelvemen beszél*” monográfia fő téziseit a *Te meg a világ* korszakáról. Eszerint a megváltozott világban kimerülő szereplehetőségeknek és az egyéniségvesztett ember kiszolgáltatottságának reflexiója Szabó Lőrincet az időhorizontok egymásra vetítése, valamint a lázadó és a szkeptikus elemző szemléletének, az „aktor” és a „néző” tudati diszpozíciójának-szólamának ellenpontozó dialógusa felé vezet [90.].

A „rettenetes” megfogalmazása és feloldása című fejezetben Kabdebó vázolja a Nagy Háború utáni világállapot mint permanens krízis szemléleti következményeinek európai irodalmi párhuzamait [T. S. Eliot, Pound, Rilke, Benn, Cendrars, Yeats, Kafkafisz, Joseph Conrad], hogy Szabó Lőrinc költészetét e kontextusban helyezhesse el. A „rettenetes” a pusztulás képétől a leépülő szerepeken át a társadalmi és pszichikai tehetetlenségig megélt és megértett kondíciók szellemi és poétikai reflexiója. A dialogikus líra-logika a szólamkettősség vitaszituációjától a poétikai hagyomány és a „rettenetes” termékeny feszültségéig terjed. Az értekező Szabó Lőrinc egyik legismertebb művének, a *Semmiért Egészenek* a kezdősoraira hivatkozik: „Hogy rettenetes, elhiszem, / de így igaz.” Tagadja, hogy e vers pusztán az önzés apoteózisa volna, s állítja, hogy a szenvedés és a kiszolgáltatottság reprezentációja is része az etikai–esztétikai komplexumnak. Nézete szerint „a vers témája igazából nem [illetőleg: nem csak] a férfi–nő-viszony. Hanem az ember közösségi illeszkedésének modellje. Miként élhet az ember emberek között, a változhatatlan »rettenetes« sors megszabta adottságok közepette.” [118.]

A monográfia vissza-visszatérő jelleggel tárgyalja a Szabó Lőrinc–József Attila-viszonyt; a legteljesebben e fejezetben [119–134.]. Nem csupán a személyes kapcsolatról van szó, bár az is fontos: kiderül, hogy József Attila kívülről tudta a *Te meg a világ* verseit, és hogy – Szabó Lőrinc emlékezése szerint – éppúgy kijavította azokat, mint elhíresült Babits-kritikájában a mester szövegeit. [Mely kritika közreadását egyébként Szabó Lőrinc nem javasolta, mivel nézete szerint nem tartalmazott igaz állításokat; József Attila azonban másként döntött.] A két költő személyes viszonyánál is érdekesebb azonban a két költészet kapcsolata, amelynek hatástörténeti mikrofilológiájáról, valamint poétikai és eszmei hasonlóságairól és elkülönüléseiről egyaránt sokat megtudunk. A két legszignifikánsabb eltérés egyike életkori különbségükből adódik. Mindössze öt évről van szó, de ez elegendő arra, hogy a fiatalabb pályatárs, a háború döbbenetét kevésbé tudatosítva, optimistán forduljon a világválság és az egyéni nyomorúság radikális politikai-ideológiai megoldáslehetőségei felé; míg Szabó Lőrinc, minden gondolatkísérlete ellenére, végső soron szkeptikus marad e tekintetben, s ettől nem függetlenül, a korai materializmusát relativizálva az interkulturális spiritualizmus felé fordul. [Utóbbiról Kabdebó részletesebben is szól az *Ans poetica vs. teológia Szabó Lőrinc pályáján* című fejezetben.] A másik nagy eltérés

abból adódik, hogy Szabó Lőrinc az oeuvre látszólag zárt egységet képező lekerekítése után volt még ideje és ereje rá, hogy megalkossa a *Tücsökzenét*, amelyben mintegy megismétli a költői életművét, egy magasabb reflexiós szintről értelmezve és kontextualizálva azt, amint arra számos kortársa, köztük is talán a lelelkesebben Pilinszky János rácsodálkozott [100.].

Az „A művészet »az élet nagy stimulánsa«” című fejezet részint összegző igénnyel fordul Szabó Lőrinc bölcséleti tájékozódása felé, a Schopenhauer-, a Nietzsche- (és a – potenciális – Heidegger)-száltól a keleti szellemi hagyományokig; részint pedig terjedelmes és aprólékos elemzést nyújt az 1933-as keltezésű, *Sivatagban* föllíratú költeményről. Az értelmezés minden szavával egyetértek, a grammatikai észrevételektől egészen az Ady- (és a potenciális Arany-)párhuzamig. Mégis fölmerül bennem a kérdés, hogy az idő és a szubjektum szembesítésének nagy kísérleteként azonosított versben nem kísért-e némiképp az [Ady-tól ismert] retorikus én-hipertrófia. A *Sivatagban* esetében jómagam kifejezetten erős romantikus kapcsolódást látok [a romantika legjobb hagyományához]. A végtelen sivatagban felkeresett Szfinxnek az emberi létről tett megnyilatkozása [„Az örökkévaló világnál többet ér egy perc életed”] és maga a szituáció egyszerre hívja meg [s egyben ellenpontozza] Shelley *Ozymandiasát*, és alludálja az Oidipusz-mítoszt mint beavatási rítust [vö. Jan Bremmer, *Oidipusz és a görög Oidipusz-komplexus*, ford. Jászay Tamás, Fosszília, 2004/4., 121–136.]. De itt a Szfinxen aratott győzelem szimbolikus síkon értendő, amennyiben a szűkösségében is gazdag emberi idő-lépték győzi le a nonhumán idő kietlen tágasságát. A térbeli és időbeli nagyság és kicsinység paradoxonja akumenszerű alakzatban áll elénk, melyet a végsőig fokoz a vers zárlata, ahol a lírai én maga veszi át a Szfinx szerepét [egyszersmind Dsuang Dszire is hajazva]: „vén vagyok mint ő, szörnyű vén, / s ülök a növő sivatagban, / melyet az idő fúj körém”; de az általa porba írt tanítást [„jeleket”] elsodorja az idő homokja. Ez utóbbi kép zavarba ejtő fesztelenséggel idézi meg Jézus alakját [Jn 8,6-8]. Ugyanakkor a vers hübriszén enyhít – vagy éppen felmentést ad rá?, csakúgy, mint gyakorta Adynál is – az én-beszédet keretező, dramatikus balladásság.

Talán erre felel az egykorú *Ősz és tavasz között* a „Már az év, mint homokóra fordul”, illetve „Ami betűt ágam írt a porba, / a tavasz sárvize elsodorja” képeiivel-soraival? Babits finoman archaizáló verse ellentételez: szűkös életvilágú, önlefokozó, mulandóság-tudatú beszélőt inszceniroz. A legszuggesztívebb a mulandóság szórt-materialitásának alakzatára antropomorfizálva felelő antitézis: „Pehely vagyok, olvadok a hóval”. Fájdalmas, hogy e jobb híján ide írt kérdéseket s egyéb, botladozó kételyeimet már nem tudom személyesen Kabdebó Lóránttal megbeszélni.

Nyilván nem lehetetlen a kötet állításaival vitatkozni, sőt az értekezői magatartás és fogalmazásmód gyakran maga hívja meg a vitapartnereket töprengést, keresést, de elfogultságokat is láthatóvá tevő személyességével. Voltak is már viták Kabdebó Lóránt téziseivel kapcsolatban; s ez így is van jól, hiszen éppen ez mutatja munkásságának hatóképességét. A legszignifikánsabb – és legtermékenyebb – viszonyulás az, amikor a vitapartner továbbépíti Kabdebó nézeteit, akár elméletileg is újrakontextualizálva a kulcsfogalmait, amint azt másik jeles Szabó Lőrinc-kutatónk, a vizsgált kötetben is hivatkozott Kulcsár-Szabó Zoltán kulcsmonográfiájában megfigyelhetjük [*Tükörszínjátéka agyadnak. Poétikai problémák Szabó Lőrinc költészetében*, Ráció, Bp., 2010. Különösen: 59–90.] A két tudós tanulmányok és kötetek során át folytatódó

eszmecseréje valódi, szakmai párbeszéd, sőt együttműködés, amint arra a *Valami történt* egy-egy megjegyzése is egyértelmű utalást tesz.

Kabdebó Lóránt utolsó munkája egy sok évtizedes, következetes kutatói élet-pálya eredményeit folytatja és foglalja össze. Egyszerre az összegzés és az elégedetlenség, a visszautalások és az inherens reformulázások könyve. Motívumszerűen vissza-visszatérő témái, ötletei, vesszőparipái kendőzetlenül tárják eléink a tudósi műhely módszertani titkait. Az újrakezdés, újrafogalmazás, újrendezés műveletei a kötetnek sajátos ritmikai képletet kölcsönöznek. Láthatjuk, hogy a más és más összefüggésben, ismételten fölvetett témák, komparációk, történeti-poétikai tézisek és filológiai elementumok hogyan vezetnek a bizonyítékok és cáfolatok diskurzusépítő hálózatához. Mindezeket pedig egy rendkívül személyes, itt-ott már játékos hang lelkesíti át, a lelkesedést az olvasóra is ráragasztva. Olykor valóságos nyomozás részeseivé avat bennünket, Szabó Lőrinc utolsó szerelmei [a rejtélyes Íródeák-asszony és a titokzatos főhercegné] után kutatva [*Káprázat – a Vita Nuova vonzásában*]. Olykor emlékezőként, egyéni perspektívát kínálva reflektál a korábbi eredményeire és kutatói, kultúraszervezői életeseményeire. S nemcsak a sajátjaira. Felidézi, hogyan vitatkozott Latinovits Zoltánnal a Múzeumkertnél, de azt is, hogyan vette rá Ferenczi László Pilinszkyt, hogy a *Tücsökzenéről* szóló laudációját közreadja. Egyébként angol nyelven (!), az 1963-as P. E. N.-bulletinben; úgy kellett visszafordítani magyarra harminc év múltán. Vagy hogyan szegődött, jó módú jogász apja sugallatára, Szabó Lőrinc tanítványává a szocialista esztétika későbbi nagyágyúja, Szerdahelyi István. Aki egyébként elborzadt a költő rendkívüli termékenységétől, sőt irodalmi munkamániájától, s az ihlet ragyogását hiányolta mestere homlokán.

Ezek az információk egyáltalában nem mellékes adalékok; vagy ha olykor azok is, kivétel nélkül és maradéktalanul érdekesek. A legfőbb érdekességük azonban abban rejlik, hogy részévé és mikro-mozgatóivá lesznek egy nagyívű konstrukciónak, amelyben az önéletrajzi tanúságtétel és a kutatói közlés egymástól meglehetősen különböző beszédmódjai itt mégis egyetlen folyamban egyesülnek. Kabdebó Lóránt könyvcímének – *Valami történt* – jelentése így teljeseedik ki, Szabó Lőrinc mellett magára az értekezőre is vonatkozva. A kötet valódi történésekről szól: a költői és a kutatói élet meghatározó vagy éppen beszédesen mellékes, s a költői és a kutatói életmű poétikai vagy tudományos, diszkurzív eseményeiről. Valóban magával ragadó olvasmány. [*Prae*]

MEKIS D. JÁNOS